

HERMANN RÓBERT

Mire jó a levéltár?

– kutatási esetek a magyar hadilevéltári kirendeltségnél –

Az osztrák Staatsarchiv Kriegsarchivjában működő magyar levéltári kirendeltség feladatai között az elmúlt években egyre nagyobb mértékben szerepelt a nem hivatásos kutatói érdeklődés kielégítése. Maga az aktaforgalom is érezhetően megnőtt, majdnem minden munkanapra jutott egy-egy akta.

A legtöbb megkeresés az I. világháborús hősi halottakkal, valamint az akkor kapott kitüntetésekkel kapcsolatos.

A hősi halottak esetében többfajta anyagban tudunk utánanézni az illető személynek. Amennyiben a kérelmező ismeri az elesett személy alakulatát, a kutatást az illető alakulat halotti anyakönyvében kezdjük. Itt azonban alapvető problémát jelent az, hogy a Kriegsarchiv csupán a közös, azaz a cs. és kir. (k. und k.) alakulatok halotti anyakönyveit őrzi, a magyar királyi Honvédség halotti anyakönyvei pedig igen töredékesen maradtak meg. A Kriegsarchiv által őrzött halotti anyakönyvek többsége sem terjed túl az 1916. éven, azaz az 1917–1918. évi veszteségeknek ezekben nem lehet utánanézni. A halotti anyakönyvekben gyakori eset, hogy az 1914. évi elesetteket 1915-nél, az 1915. éveket pedig 1916-nál találjuk meg. Az azonos nevű, ugyanazon alakulatban szolgáló személyeknél pedig még az is megesik, hogy adataik összecsúsznak.

Ha az illető személyt nem találjuk a halotti anyakönyvben, a következő lépés a *Verlust-Matriken-Kartei* című gyűjtemény áttekintése. Ebben alakulatonként névsorban szerepelnek az elesettek adatai; bizonyos betűk azonban hiányoznak.

Ha az ügyfél nem ismeri a keresett személy alakulatának számát, akkor a *Totenkartei* és *Phonetische Kartei* című gyűjteményekben folytatjuk a keresést.

A Totenkartei a beérkezett halotti kartonok gyűjteménye, német fonetikus rendben, azaz a P–B, D–T, S–Zs–Cs betűkkel kezdődő nevek egymás mellett szerepelnek. Ezek esetében az jelenti a problémát, hogy bár e halotti kartonoknak állandó rovataik voltak, az esetek legalább ötven százalékában ezeknek a rovatoknak jó esetben a felét töltötték ki, de gyakran csak a név és az alakulat, illetve a név és a halál helyszíne és időpontja szerepel.

Ha a név mellett az alakulat is megtalálható, még mindig megpróbálhatunk utánakeresni az illetőnek az előbb már említett halotti anyakönyvekben vagy veszteségi kartonokban. Ritkább nevek esetében egy-két adat birtokában is többé-kevésbé biztos választ tudunk adni, ám a gyakoribb család- és keresztnevéknél sok esetben csak a szerencse segíthet, hiszen egy-egy ilyen névnel ötventől két-háromszázig terjedhet a kartonok száma.

Ha a keresés itt sem vezet eredményre, marad a *Phonetische Kartei* című gyűjtemény. Ennek külön előnye, hogy nem csupán a halottakról, hanem a sebesültekről is tartalmaz adatokat, hátránya viszont, hogy hatalmas mennyisége mellett olyan fonetikus rendben található, amelyben a megérzésnek és a kollégák által folyamatosan vezetett kéziratok mutatónak nagyobb szerep jut, mint a józan logikának.

Nemrég a Jakabffy család egyik tagja azzal keresett meg bennünket, van-e valamilyen adatunk a család Árpád keresztnévű, az I. világháborúban elesett tagjáról. Az illetőnek nem volt nyoma a

sematizmusokban, a halotti kartonja viszont előkerült – igaz, ezen az ősmagyar neveket nem ismerő írnok Jakabffy Urgadnak írta az Árpádot. E kartonról kiderült a születési helye és ideje is, ami a homályos családi emlékekkel teljesen egybe is vágott.

Vannak olyan esetek, amikor az ügyfél arra kíváncsi, hogy hadifogságba esett őseről vagy rokonáról található-e valamilyen adat. Az I. világháborús hadifogoly-kartonokat szerencsére már úgy rendezték, hogy azok a magyar betűrendnek is jobban megfelelnek. 2004-ben egy magyar szülőktől származó, magyarul már nem tudó amerikai állampolgár keresett meg bennünket azzal, hogy apja az I. világháború előtt szakács volt, a háború során orosz fogságba esett, ahonnan megszökött, s úgy ment Amerikába. Nos, az illetőnek valóban előkerült a hadifogoly-kartonja, amely feltüntette a személyi adatait, köztük a foglalkozását, s a Megjegyzések rovatban ott szerepelt: *vermisst*, azaz eltűnt – ami a szökés tapintatos megjelölése volt.

Vannak olyan esetek, amikor az ügyfél csupán azt tudja, hogy a keresett személy hol esett el, hol temették el stb. Ilyenkor – ha az említett gyűjteményekben folytatott keresés nem vezet eredményre – az I. világháborús haditemetők anyagának (*Kriegsgräber-Akten*) áttekintésével juthatunk adatokhoz. Miután ezeket a temetőket 1940–1943 között mérték fel, s a háború miatt a felmérés nem terjedhetett ki valamennyi temetőre, illetve helyi adatszolgáltatáson alapult, sok múlik azon, hogy annak idején mennyire volt gondos ez az adatszolgáltatás.

A tömegsírba temetettek esetében szinte teljesen valószínűtlen, hogy az illető sírhelye előkerüljön; az egyéni síroknál legalább azt meg tudjuk állapítani, hogy az illetőnek az összeírás időszakában megvolt-e a sírhelye. Az 1945 utáni közép- és kelet-európai politikai változások következtében tízezerrel tűntek el a sírok, százával a temetők; Olaszországban pedig – főleg az ellenfél katonái esetében – gyakori volt az, hogy az illetők földi maradványait kolumbáriumokba hordták össze.

Nagyobb gondot jelent az, ha egyszerre nagyobb számú személyről kérnek tőlünk adatszolgáltatást. Az örvendetesen megélnékülő helytörténeti kutatások, az újjáéledő hőskultusz következtében időnként egy-egy település valamelyik lelkes helytörténész aktivistája összeírja a község I. világháborús hősi halottainak névsorát, s adatokat kér róluk. A XX. század második felének személyi okmányai alapján azonban gyakran olyan adatokat kapunk csak segítségül (pl. a keresett személy anyjának és feleségének neve), amelyek a kutatás során semmi fajta segítséget nem jelentenek.

Vannak persze eldönthetetlen esetek is. Egy helytörténész kutató Piliscsaba község zsidó vallású I. világháborús hősi halottairól kért tőlünk adatokat. A hat névből álló listáról összesen három személyről került elő adat: az egyikük viszont a halotti kartonok tanúsága szerint ugyanazon a napon ugyanazon ezredben két helyen is elesett: egyszer Galíciában, egyszer pedig Görznel.

Sokszor az ügyfél arra kíváncsi, hogy az őse vagy rokona szolgált-e a cs. kir. vagy a cs. és kir. hadseregben, s ha igen, mikor és hol. Itt – paradox módon – sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy, az 1820-as és 1870-es évek között, vagy akár az 1760-as és az 1820-as évek között szolgált – akár legénységi állományú – személy előkerüljön, mint egy olyan valaki, aki az 1870-es évek után szolgált le a katonaidéjét. Az 1760–1820 közötti időszakból ugyanis többnyire fennmaradtak az ezredek mustra-, állomány-, valamint áttételi listái, az 1820–1870-es évekből pedig az ezredek anyakönyvi lapjai – leszámítva a katonai határőrvidéki ezredét, amelyeket az I. világháború után az utódállamok (Románia és Jugoszlávia) elvitték, s azóta sem tudni, hol vannak.

Nemrég egy leszármazott azzal keresett meg minket, hogy a dédnagyapja a cs. kir. 10. huszárezred soraiban harcolt a magyar szabadságharcban, majd a vereség után besorozták az újjáalakított 9. huszárezredbe. Utánanéztünk a kérésének, s az illető egész katonai pályája összeállt: kiderült, hogy 1848-ban lépett be a 10. huszárezredbe, majd 1849 októberében sorozták be a 9. huszárezredbe, ahol már a következő évben tizedes lett, 1855-ben lefokozták, 1856-ban ismét előléptették, 1857-ben áthelyezték a tartalékhoz, majd 1859-ben elbocsátották a szolgálatból. Mindkét ezrednél előkerült az anyakönyvi lapja. Az ő egyéni életpályáján keresztül is bebizonyosodott az, hogy a cs. kir. huszárezrednek a szabadságharc hadseregében szolgált legénységi állományú tagjait a vereség után ismét besorozták, de sohasem az eredeti alakulatukba kerültek.

Az elmúlt hetekben a Római Magyar Intézet igazgatója keresett meg bennünket azzal, hogy a trentói Sclemo városában a parókia halotti anyakönyvében megtalálták az 1848. április 19-i sclemói csatározás során elesettek adatait. Ebben az összecsapásban a Lombardiából betört önkéntesek és a magyarországi kiegészítésű 19. gyalogezred katonái vettek részt. A halotti anyakönyv szerint az önkéntesek tizennyolc főt veszítettek, míg a 19. gyalogezred egyet. A helyi hatóság most emlékművet akar emelni a temetőben a közös sír fölé, amelyen feltüntetnék a neveket.

© Österreichisches Staatsarchiv

A halotti anyakönyv szerint az elesett cs. kir. gyalogost Kotzurück Pálnak hívták, s állítólag tizedes volt, de kíváncsiak lennének a pontos névre. Először a 19. gyalogezred halotti anyakönyvével próbálkoztunk, abban azonban egészen 1854-ig nem fordult elő ilyen név. Ezután elővettük az ezred anyakönyvi lapjainak mutatóját. Ebben először – a K betűsök nagy számára tekintettel – a Pál keresztnévű tizedeseket néztük végig, de ilyen nevű nem volt köztük. Ezután a többi, Pál keresztnévű legénységi állományút kerestük, s ezek között meg is találtuk az 1823-ban egy Pozsony megyei Erdődy-uradalomban született Kotzurek Pált, polgári foglalkozására nézve gombkötőt, aki 1842-től szolgált az ezredben, s 1847. augusztus 18-án léptették elő őrzetetővé.

Más a helyzet az 1880-as évek és az I. világháború közötti időszakban szolgált személyeknél. Itt, ha az illető nem állt kórházi kezelés alatt, nem indítottak ellene büntetőeljárást stb., aligha lehet reménykedni abban, hogy bárminemű adat előkerül róla, a magyarországi kiegészítésű ezredek többségének sorozási és adminisztratív iratanyaga ugyanis nagyobbrészt eltűnt, vagy megsemmisült.

Az I. világháború időszakából viszonylag jobb a feltalálási arány, hiszen ha az illető elesett, akkor a fentebb felsorolt állagok valamelyikében elvileg a nyomára lehet akadni; ha kitüntetését kapott, szintén előkerülhet a kitüntetési előterjesztése; ha hadifogságban volt, akkor a hadifogoly-kartonja.

Valamivel jobb a helyzet a haditengerészetnél szolgált személyek esetében is. Itt az anyakönyvi lapok rövidesen befejeződő betűrendbe szedése után

elképzeltető, hogy minden egyes közmatróz katonai pályája követhető lesz. Addig is segítséget jelent a tengerészeti kórházak anyaga. Igaz, ezeknek a leszármazottak nem mindig örülhetnek. Nemrég keresett meg bennünket egy idős hölgy azzal, hogy nagyapja a Monarchia haditengerészeténél szolgált. Az illetőről találtunk is egy kezelői lapot, amely szerint több héten át volt az egyik tengerészeti kórház járóbetegje – nemi betegséggel.

A tisztelnél jobb a helyzet, hiszen az 1870-es évektől nagyjából 1909–1910-ig elvileg mindenkiről található minősítési jegyzék (Qualifications-Liste), illetve a nyugdíjazásokkal kapcsolatos könyvekben is követhető az illető katonai pályafutása. Nemrég több, a Monarchia elitjével foglalkozó kolléga is megkeresett minket egy-egy olyan, a Monarchia államigazgatásában többé-kevésbé később jelentős szerepet játszó személlyel kapcsolatban, akikről tudni lehetett, hogy egyévi önkéntesként szolgálva lett belőlük tartalékos tiszt. Ezek minősítései szintén megtalálhatók, s nemcsak az illető katonai, de polgári pályafutása is követhető belőlük. Így kerültek elő pl. Keresztes-Fischer Ferenc két világháború közötti magyar belügyminiszter katonai szolgálatának iratai is.

A korábbi személyi anyagokban megtaláltuk Ferdinand Kodálnak, a zeneszerző Kodály Zoltán édesapjának a személyi lapját, amelyből végre kiderült születésének helye és ideje is. Sikerült feltárni Kövesligethy Radó magyar csillagász édesapjának, Konek József őrnagynak a születési helyét és idejét is. A 11. huszárezred halotti anyakönyvéből tisztáztuk végre az 1848–49-es szabadságharcban ezredesként

szolgált Kiss Sándornak, „a Tömösi-szoros Leonidászának” a pontos halálzási dátumát.

A megkeresések következő nagyobb csoportja az I. világháborús kitüntetésekkel kapcsolatos. Ezek előterjesztéseiből a tisztek esetében több tízezer, a legénységek esetében több százezer maradt fenn. Sajnos, ez utóbbiak kitöltésénél a írnokok itt sem figyeltek kellőképpen az utókor szempontjaira, így általában éppen a személyi adatok rovatait hiányosan töltötték ki – ha egyáltalán odaírtak valamit. Miután a kisebb kitüntetéseket, pl. a Bronz Vitézségi Érdeméremet sokszor szinte marokkal osztották, emellett maguk a tényleírások is sematikusak vagy semmitmondók, a Kovácsok, Szabók, Tóthok, Kissek, Nagyok stb. esetében időnként komoly fantáziára van szükség ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani, az illető azonos-e a keresett személlyel.

A tisztek esetében – a relatíve alacsonyabb szám miatt – egyszerűbb a helyzet. Itt néha egy-egy tiszt egész világháborús pályafutása rekonstruálható: nemrég egy tartalékos hadnagy esetében négy ilyen előterjesztést találtunk, az utolsót az illető posztumusz kapta meg, mert a harci cselekmény során halálos sebet kapott.

Vannak aztán olyan kutatói megkeresések, amikor meghatározott szempont szerint kérnek tőlünk adatszolgáltatást. Ilyen volt az, amikor a magyar katoná-olimpikonok személyi anyagáról készítettünk

másolatot. Folyamatosan juttatjuk haza másolatban az I. világháborús magyar hadirepülők személyi anyagait is.

Néha kimondottan lehetetlennek tűnő kutatói megkereséseket is sikerrel tudunk teljesíteni. Egy pszichológus kolléga azzal a kéréssel fordult hozzánk, hogy nézzünk utána annak, van-e valamilyen iratanyag arról, hogy a Monarchia hadseregében hogyan használták fel a pszichoanalízis módszerét a háborús depresszió kezelésére. Kiderült, hogy a harctéri depressziót a szimulánsnak tekintett delikvenséknél kezdetben – korántsem korszerű módon – veréssel, hideg vizes öntözéssel vagy vízcsöpögtetéssel próbálták meg kezelni, s csak e módszerek teljes hatástalansága irányította rá a figyelmet arra, hogy inkább az illetők lelkével kellene törődni.

Végezetül, visszatérve az eredeti kérdésre: mire jó a levéltár? Nos, mint a fentiekben látszik, többek között arra, hogy a múlt iránt érdeklődők kíváncsiságát kielégítse. A nemzeti tudat nem csupán a közös emlékekből áll össze, hanem az egyéni emlékezetből, a saját család múltjából is táplálkozik. Sőt, ezek az egyéni és családi emlékek sokszor fontosabbak megannyi tanulmányánál és monográfiánál. Nyilván nem lehet megírni minden egyéni vagy családi történetet; de a levéltár által őrzött anyag esélyt nyújt egy-egy ilyen történet megírására. Ez pedig legalább annyira fontos, mint a nagy korszakok áttekintő igényű feldolgozása. ■